

Xeografía e Historia

SERIE **DESCUBRE**

O libro Xeografía e Historia 2, para segundo curso de ESO, é unha obra colectiva concibida, deseñada e creada no Departamento de Edicións Educativas de Santillana Educación, S. L. / Edicións Obradoiro, S. L., dirixido por **Teresa Grence Ruiz** e **Ana María Guerra Cañizo**.

Na súa elaboración participou o seguinte equipo:

Álvaro Bellón Mena
María Ángeles Fernández de Bartolomé
Xosé Antón G. Serén
Aurora Moral Santa-Olalla
Javier Velilla Gil
Francisco Javier Zabaleta Estévez

EDICIÓN

María Ángeles Fernández de Bartolomé
Xosé Antón G. Serén
Aurora Moral Santa-Olalla

EDICIÓN EXECUTIVA

Aurora Moral Santa-Olalla

DIRECCIÓN DO PROXECTO

Lourdes Etxebarria Orella

As actividades deste libro non deben ser realizadas en ningún caso no propio libro. As táboas, esquemas e outros recursos que se inclúen son modelos para que o alumno os traslade ao seu caderno.

Índice Historia

Unidade	Lectura inicial	Saber	Saber facer	Saber máis
Introdución á historia 8		- O traballo do historiador - As idades da historia	Interpretar o mapa do mundo a comezos da Idade Media	A investigación histórica
1 O inicio da Idade Media 12	Converteuse Constantinopla na nova Roma?	- A fragmentación do Imperio romano - Os reinos xermanos - O reino visigodo - A evolución do Imperio bizantino - A sociedade e a cultura bizantinas - A orixe do islam - A expansión do islam - A sociedade e a cultura islámicas		- Cosroes I, o gran rival de Xustiniano - Santa Sofía de Constantinopla - A cidade santa da Meca - O árabe, lingua do islam
2 A Europa feudal 40	Pode un tapiz narrar tanta historia?	- Do reino dos francos ao Imperio carolinxio - Unha época de inseguridade - A debilidade dos reis - O feudalismo - A sociedade estamental. A nobreza - Os campesiños - O poder da Igrexa	Interpretar o mapa político de Europa cara ao ano 1000	- Aquisgrán, o centro do poder carolinxio - O torneo, unha proba de habilidade militar - O Imperio e o papado
3 O desenvolvemento das cidades na Idade Media 66	Como funcionaba unha universidade medieval?	- Unha época de prosperidade - O auxe das cidades - Os artesáns e os gremios - A renovación da cultura - A consolidación das monarquías - A crise do século XIV	- Obter información histórica dun gráfico - Analizar o mapa dos reinos europeos no século XIV	O primeiro Parlamento da historia
4 A cultura e a arte na Idade Media 90	Como se pintaba un fresco?	- A arte medieval, unha arte internacional e relixiosa - A arquitectura románica - A escultura románica - A pintura románica - A arquitectura gótica - A escultura gótica - A pintura gótica	Describir unha igrexa románica	- O artista na Idade Media - A arte das vidreiras - A aparición da pintura ao óleo
5 Al-Ándalus 116	Que queda da historia de Medina Azahara?	- Da conquista de al-Ándalus ao califato - Da fragmentación do califato ao reino nazarí - A vida en al-Ándalus - A cultura e a arte andalusí		- A vivenda hispanomusulmá - As etapas da arquitectura hispanomusulmá
6 Os reinos cristiáns hispánicos 136	Que pegada deixou o Camiño de Santiago na paisaxe?	- O nacemento dos reinos cristiáns hispánicos - Do reino de León á Coroa de Castela - A evolución dos núcleos pirenaicos - Reconquista e repoboación - A Coroa de Castela - A Coroa de Aragón - O final da Idade Media nos reinos hispánicos - O legado prerrománico e románico - O legado gótico e mudéjar - Galicia na Idade Media	Interpretar unha miniatura medieval	- O castelo de Loarre - As ordes militares - O levantamento irmandiño
Proxecto TIC de historia 166	Preparar unha visita turística á catedral de Burgos			

Descubre	Tarefa final	Formas de pensar	Comprometidos	Traballo cooperativo
• A cultura e a arte dos xermanos • A vida cotiá nunha aldea xermana • A mesquita, lugar de oración • A vida cotiá no Imperio islámico	• Técnica: Interpretar os mosaicos de San Vital de Rávena	Análise ética e moral: De onde provén a expansión actual do islam?	O legado dos primeiros séculos medievais	Unha reportaxe de culturas non europeas na Idade Media
• A vida no castelo • A vida no mosteiro		Análise ética e moral: Que sucedeu nas cruzadas? Análise científica: Contén a lenda do rei Artur aspectos históricos?	O legado da Europa feudal	A reconversión dun edificio medieval
• A vida na cidade medieval • As ordes mendicantes	• Técnica: Analizar un libro de época • Técnica: Analizar o foro de Córdoba	Análise ética e moral: Cal era a situación da minoría xudía?	O legado dos séculos finais da Idade Media	Un percorrido virtual por Santiago de Compostela
• Os elementos da arquitectura medieval • A tipoloxía da escultura románica • A tipoloxía da pintura románica • A construción dunha catedral • A tipoloxía da escultura gótica	• Técnica: Analizar unha pintura gótica • Técnica: Interpretar o alzado dunha catedral gótica	Análise científica: Que nos ensinan os capiteis románicos?	O legado do románico e do gótico	A ambientación dunha película
• A Córdoba califal • A Alhambra e o Xeneralife • Un mundo urbano	• Técnica: Analizar a subsistencia da cidade andalusí • Un caso: A influencia da vivenda andalusí nos nosos días	Análise ética e moral: Que é a convivencia multicultural?	O legado de al-Ándalus	Un catálogo de monumentos hispanomusulmáns
• Toledo, a convivencia das tres culturas • A catedral de León	• Técnica: Coñecer a sociedade medieval a través das cantigas		O legado da Idade Media en España	Unha ruta a través do Camiño de Santiago

Índice Xeografía

Unidade	Lectura inicial	Saber	Saber facer	Saber máis
Introdución á xeografía 170		- A ciencia xeográfica - Ferramentas que vas utilizar		
7 O estudo físico de España e de Galicia 176	Como axudan as técnicas aeroespaciais a coñecer o noso territorio?	- A Meseta - Os bordos da Meseta - As unidades exteriores á Meseta - O relevo insular - As costas - Os ríos. A vertente cantábrica - As vertentes mediterránea e atlántica - Medios naturais oceánico e mediterráneo - Medios naturais subtropical e de montaña - A sustentabilidade ambiental en España - O relevo e a costa de Galicia - Os ríos, os climas e as paisaxes de Galicia	Identificar a variación de caudal dun río	- Lagos e zonas húmidas - Os espazos protexidos de Galicia
8 A poboación do mundo 208	É posible reducir a mortalidade infantil?	- A dinámica da poboación. A natalidade - A mortalidade e a esperanza de vida - Os movementos migratorios - As consecuencias das migracións - A evolución demográfica dos países desenvolvidos - A evolución demográfica dos países en desenvolvemento - A distribución da poboación mundial	- Interpretar unha pirámide de poboación - Relacionar o IDH e a demografía - Calcular a densidade de poboación - Interpretar un mapa de densidade de poboación	As tendencias das migracións na actualidade
9 As cidades 236	Que é a calidade de vida urbana?	- O espazo rural e o espazo urbano - As funcións e a estrutura das cidades - A cidade modifica o espazo - As cidades en países desenvolvidos e en países en desenvolvemento - A área de influencia urbana - A xerarquía das cidades - Os problemas das cidades	- Identificar o trazado urbano en Google Maps - Analizar a rede de cidades globais	- O espazo dunha megalópole - O envellecemento da cidade
10 O continente europeo. Poboación e cidades 260	Pode reinventarse unha cidade?	- O territorio de Europa - A dinámica natural da poboación de Europa - Os movementos migratorios de Europa - A evolución da poboación europea e o crecemento real - A repartición da poboación europea - A estrutura demográfica de Europa - A poboación urbana europea - As cidades europeas	- Analizar indicadores demográficos nun gráfico lineal - Interpretar a rede urbana da UE - Analizar o crecemento dunha cidade	
11 España e Galicia: territorio, poboación e cidades 286	Onde vivimos os españois?	- A organización territorial de España - As institucións españolas - A dinámica natural da poboación española - A estrutura da poboación española - Os movementos migratorios en España - A distribución da poboación española - As cidades españolas - A poboación de Galicia - As cidades de Galicia	- Analizar a proxección da pirámide de poboación española - Calcular a densidade de poboación das Comunidades Autónomas	- Máis fogares, pero cada vez máis pequenos - A taxa de dependencia - A emigración española recente - As funcións das cidades españolas - As cidades españolas na historia
Proxecto TIC de xeografía 314	Analizar a repercusión do cambio climático na poboación			
Glosario 318				

Descubre	Tarefa final	Formas de pensar	Comprometidos	Traballo cooperativo
O delta do Ebro	Técnica: Elaborar un informe. España a distintas escalas Un caso: Muniellos, paisaxe natural e patrimonio cultural	Análise científica: Cal é a situación dos encoros españois?	A desertificación en España	Unha investigación a partir do IGN
- As políticas demográficas - Os refuxiados políticos: as migracións de conciencia	Técnica: Explicar cun SIX a relación entre a distribución de poboación e o medio físico	Análise ética e moral: Didier, un exemplo de inmigrante integrado?	A relación entre crecemento demográfico e pobreza	Un debate sobre os muros e valados para eliminar as migracións
As aglomeracións urbanas do mundo	Un caso: Londres e o uso da «taxa de conxestión»: unha solución para os problemas de tráfico e contaminación		A multiculturalidade das cidades	Un debate sobre as cidades do futuro
Os cambios das fronteiras europeas	Un caso: As políticas de cohesión social en París Técnica: Analizar a xerarquía urbana de Europa a partir dun SIX	Análise científica: Como sería a poboación europea do futuro sen inmigracións?	As cidades sustentables	Unha análise comparativa de tres cidades europeas
- A evolución da poboación española - A emigración española recente	Técnica: Comparar mapas coropléticos de poboación Un caso: Propostas para frear o despoboamento	Análise científica: Que datos proporciona o padrón municipal?	A dieta mediterránea e a esperanza de vida	Unha enquisa de poboación

Esquema do libro

O libro organízase en 11 unidades. As distintas seccións de cada unidade orientáanse ao desenvolvemento das competencias dos alumnos.

Dobre páxina inicial: presentación da unidade e desenvolvemento da COMPETENCIA LECTORA.

Especificanse os contidos (**Saber** e **Saber facer**) da unidade.

Facémolos preguntas inicia a unidade a partir dunha pregunta ou dun enigma relacionados coa xeografía ou a historia.

As actividades de **Interpreta a imaxe** avalían a comprensión lectora do texto e das imaxes.

Unha grande **infografía** presenta a unidade de forma motivadora.

O apartado **Como o sabemos?** fai referencia ás ferramentas e fontes que utilizan os xeógrafos e historiadores.

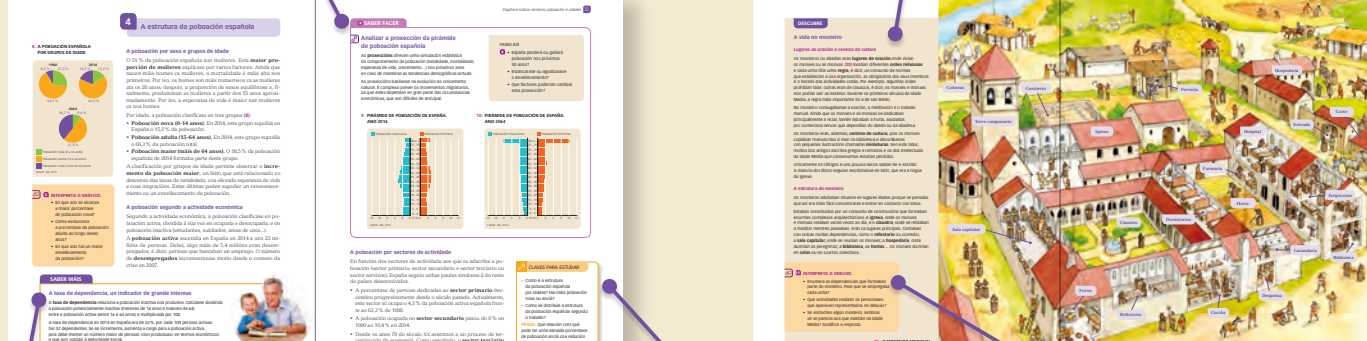
Páxinas de contido: SABER e SABER FACER como un todo integrado. Os contidos e a súa aplicación desenvólvense conxuntamente, para lograr un saber máis profundo.

O **texto informativo** expone de forma clara e estruturada.

Saber facer desenvolve procedementos e técnicas relacionados cos contidos da páxina.

Descubre propón pequenas investigacións relacionadas co contido da páxina.

Presta atención aclara conceptos complexos.

Saber máis inclúe contidos de maior dificultade e describe exemplos e casos.

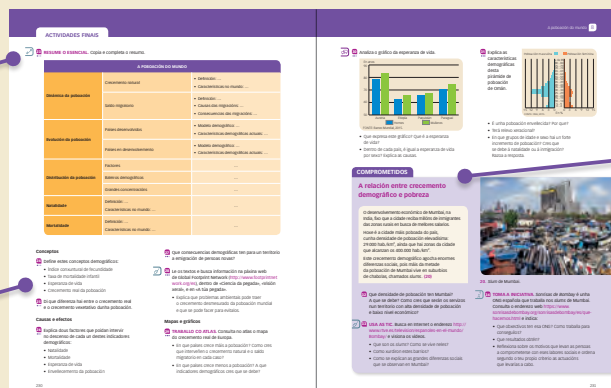
As **Claves para estudar** recollen os contidos fundamentais da dobre páxina. Terminan coa actividade **Pensa**, que require unha reflexión profunda.

As **competencias** trabállanse en todas as actividades. Os títulos e as iconas informan da competencia que se desenvolve.

Actividades finais: unha forma práctica de APRENDER A APRENDER.

Sempre se inclúe unha actividade de **resumo** das ideas principais.

As actividades clasifícanse en **categorías** para facilitar a súa comprensión. Exprésase graficamente o nivel de dificultade de cada actividade: básico, avanzado, excelente.

En xeografía, **Comprometidos** analiza os principais problemas do planeta aos que debemos facer fronte. En historia, este apartado reflexiona sobre a herdanza do pasado.

TAREFAS POR COMPETENCIAS: aplicación de todo o estudado en contextos reais.

Aplicación de técnicas básicas da xeografía e da historia, resolución de casos prácticos, análise de problemas científicos, valoración crítica...

Aplicación de **técnicas** fundamentais da xeografía e da historia.

Reflexión, valoración e resolución de **casos prácticos**.

Formas de pensar desenvolve a análise científica, o razoamento matemático, a análise ética e moral e o pensamento creativo.

Cada unidade finaliza cun **Traballo cooperativo**, en que se ofrecen propostas para traballar a xeografía e a historia de forma cooperativa e máis lúdica.

PROXECTOS TIC. Introduce o alumno no método científico do historiador e do xeógrafo a través da realización dun proxecto de investigación ao final do bloque de historia e do de xeografía.

Competencias

Ao longo do libro, diferentes iconas sinalan e identifican a competencia concreta que se traballa en cada actividade ou apartado.

Competencia matemática, científica e tecnolóxica

Competencia lingüística

Competencia social e cívica

Competencia dixital

Conciencia e expresións culturais

Aprender a aprender

Iniciativa e emprendemento

O libro finaliza cun **Glosario** e acompáñase dun completo **Atlas**.

1

O inicio da Idade Media

SABER

- A fragmentación do Imperio romano e a aparición dos reinos xermanos.
- O reino visigodo.
- O Imperio bizantino.
- O Imperio islámico.

SABER FACER

- Interpretar os mosaicos de San Vital de Rávena.
- Comparar mapas da expansión do islam.

FACÉMONOS PREGUNTAS. **Converteuse Constantinopla na nova Roma?**

No ano 324, o emperador Constantino fundou a cidade de Constantinopla sobre o lugar da antiga Bizancio. Situada no estreito do Bósforo, converteuse axiña nunha gran metrópole e pasou a controlar as rutas entre Europa e Asia. Mercadores e viaxeiros chegaban de todos os recantos do mundo e quedaban abraiados polas súas riquezas.

? INTERPRETA A IMAXE

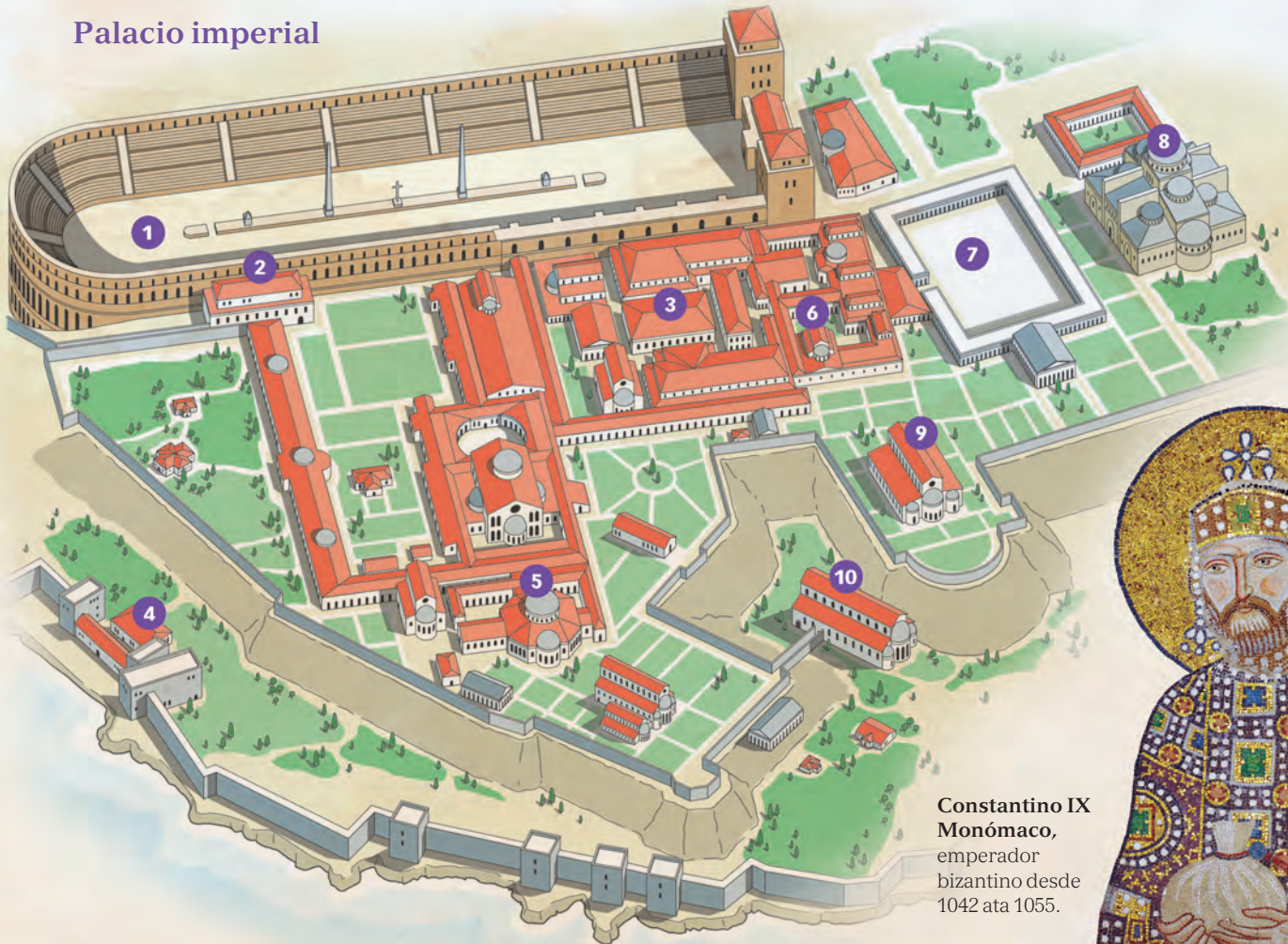
- Cales eran os límites da cidade?
- Que construcións se destacan no plano? Para que se utilizaban?
- Por que pensas que se lle deu a esta cidade o nome de nova Roma?
- Busca en Internet fotografías aéreas da cidade de Istambul. Parécese a cidade actual á Constantinopla medieval? Explica a resposta.

Sabías que...?

Os escritores musulmáns que visitaron Constantinopla referíanse a ela como «A Cidade», co termo grego *eis tèn pólin*, do que provén o seu nome actual, Istanbul.

Palacio imperial

Constantino IX Monómaco, emperador bizantino desde 1042 ata 1055.

1. Hipódromo	6. Termas de Zeuxipo
2. Kathisma (palco do emperador)	7. Augusteon
3. Palacio imperial	8. Basílica de Santa Sofía
4. Casa de Xustiniano	9. Palacio da Magnaura
5. Triconcha (sala de recepción)	10. Igrexa Nea

COMO O SABEMOS?

Os relatos escritos polos viaxeiros na Idade Media son unha fonte inesgotable de información porque describen personaxes, cidades, actividades económicas, costumes e formas de vida da época.

- Como describe este viaxeiro Constantinopla?
- Son este tipo de documentos fontes obxectivas? Por que?

Os mercadores chegan a Constantinopla desde todos os países, por terra e por mar. Non existe cidade semellante no mundo, a excepción de Bagdad.

Os gregos son moi ricos en ouro e pedras preciosas. Visten con traxes de seda bordados de ouro, montan a cabalo e parecen príncipes. De feito, o país é moi rico en tecidos de todo tipo, en pan, carne e viño. Unha riqueza como a de Constantinopla non se pode atopar en ningún lugar do mundo.

B. de TUDELA, «Itinerario», século XII,
Adaptado

1

A fragmentación do Imperio romano

A ameaza dos pobos bárbaros

Máis alá das fronteiras do Imperio romano vivía unha serie de pobos moi diferentes aos que os romanos chamaban **bárbaros**, que significaba «estranxeiro», pero tamén «rudo», «inculto» ou «salvaxe».

Algúns pobos bárbaros, como os **hunos**, procedían das estepas de Asia, que eran unhas zonas moi inhóspitas. Dedicábanse fundamentalmente á gandería e acosaban constantemente outros pobos.

Tamén había pobos bárbaros que procedían do norte e do leste de Europa; eran os **xermanos**. Organizábanse en **tribos**, dirixidas por unha **assemblea de guerreiros** que elixía ao **xefe**. (1) Vivían da gandería e da agricultura itinerantes, polo que se desprazaban de maneira constante. Habitaban zonas frías, con abundantes neves. Atraídos por un clima máis benigno e polas riquezas do Imperio romano, fóronse achegando ás fronteiras do Imperio.

Os xermanos **mantiñan relacións cos romanos**, unhas veces pacíficas e outras, violentas. Por exemplo, vendíanlles ámbar, peles, madeira e escravos, e mesmo algúns participaban nas lexións romanas e explotaban pequenas propiedades dentro do Imperio. Non obstante, en ocasións os xermanos acosaban as fronteiras romanas. Por iso, os romanos construíron **fortificacións** ao longo dos ríos Rin e Danubio.

Así e todo, os xermanos non supuxeron unha ameaza importante ata o século II. Pero, **a partir do século III**, o Imperio romano comezou a sufrir unha **profunda crise**: o comercio diminuíu e a economía estancouse. Aproveitando esta debilidade, algúns pobos bárbaros traspasaron as fronteiras do Imperio. Uns grupos realizaron incursións de rapina; outros asentáronse pacificamente nalgúns zonas do territorio romano.

A división do Imperio

Ante a grave crise do Imperio romano e a ameaza dos xermanos, no ano 395 o emperador **Teodosio** dividiu o Imperio en dúas partes para facilitar a súa defensa: o **Imperio romano de Occidente**, coa súa capital en Roma, e o **Imperio romano de Oriente**, con capital en Constantinopla. (3) Cada un destes territorios tiña o seu propio emperador e as súas institucións.

En Occidente, os emperadores eran moi débiles e foron incapaces de frear os xermanos e os hunos.

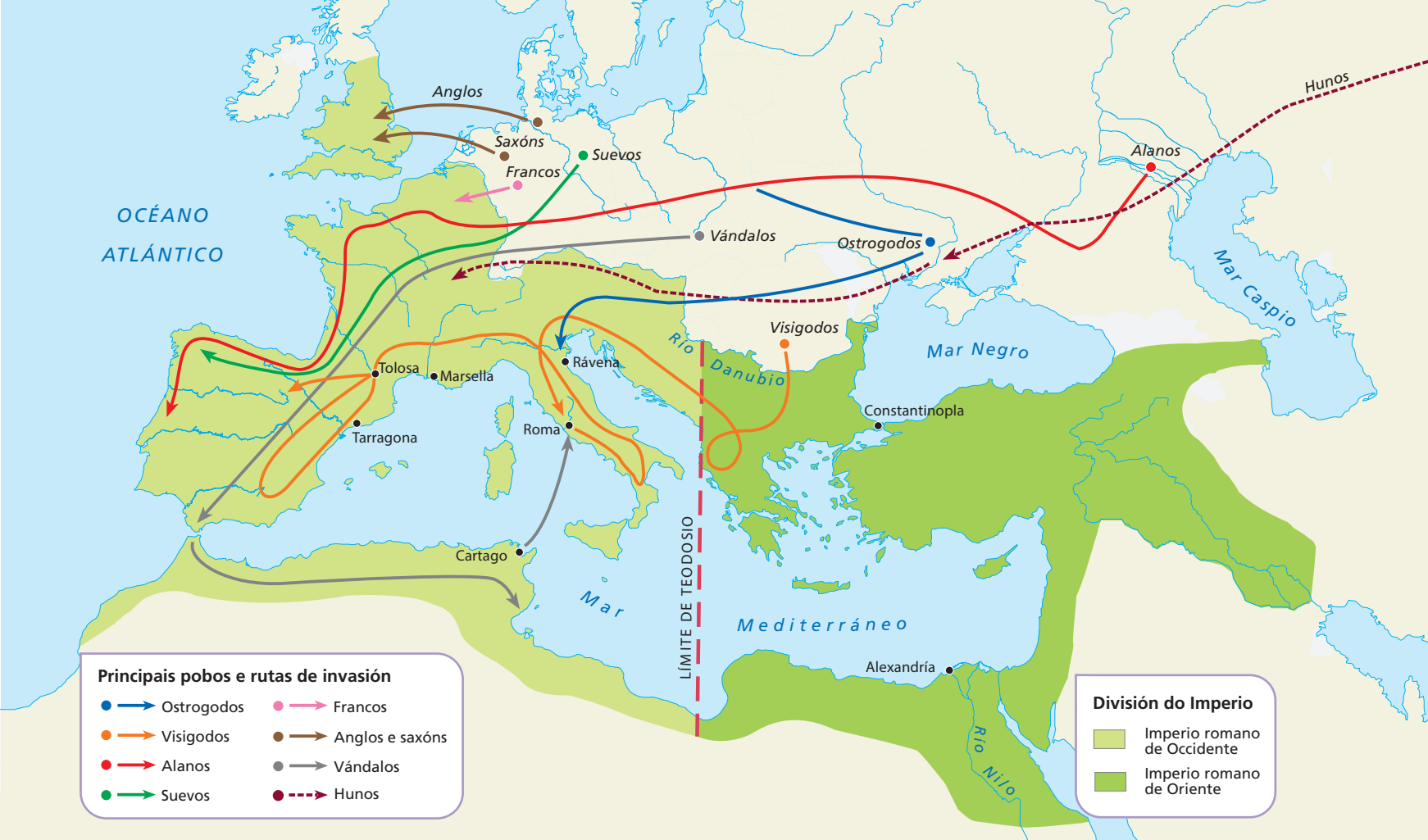
En Oriente, en cambio, o Imperio mantívose outros mil anos, aínda que pasou a chamarse **Imperio bizantino**.

1. Guerreiros xermanos.

2. Fragmento do sarcófago de Portonaccio. O relevo representa unha batalla entre romanos e xermanos.

3. DIVISIÓN DO IMPERIO ROMANO E INVASIÓNS XERMANAS

As invasións xermanas

A división do Imperio non evitou o colapso, xa que os emperadores de Occidente non foron quen de frear os **hunos**, que invadiron violentamente o territorio romano. No século V, dirixidos por **Atila**, atacaron aos pobos xermanos e obrigáronos a buscar refuxio nas terras do Imperio romano de Occidente.

Os hunos avanzaron ata a Galia, pero foron expulsados tras a **batalla dos Campos Cataláunicos**, no ano 451. En cambio, os **xermanos** asentáronse definitivamente no territorio do Imperio.

A convivencia entre xermanos e romanos volveuse cada vez máis difícil e xurdiron numerosos enfrontamentos. (2) O poder dos emperadores debilitárase tanto que, no ano 476, o xefe xermano **Odoacro** destronou o último emperador do Imperio romano de Occidente, un neno de dez anos chamado **Rómulo Augústulo**. Desta maneira púxose fin ao Imperio romano en Occidente.

1 INTERPRETA O MAPA.

- Que pobos xermanos traspasaron as fronteiras do Imperio romano?
- Que territorios ocupaba o Imperio romano de Occidente? E o de Oriente?

CLAVES PARA ESTUDAR

- Que pobos habitaban ao outro lado das fronteiras do Imperio romano?
- Que sucedeu a partir do século III?
- Quen dividiu o Imperio romano en dúas partes? En que ano? Por que o fixo?
- Cando se lle puxo fin ao Imperio romano de Occidente? Como sucedeu?

PENSA. Que opinión tiñan os romanos dos pobos xermanos? A que cres que se debía?

4. Casco xermano.

2 INTERPRETA O MAPA.

- Enumera os reinos en que se fragmentou o Imperio romano de Occidente.
- Compara o mapa cun mapa actual de Europa. Por que Estados actuais se estendían o reino dos francos, o dos ostrogodos e o dos burgundios?
- Que pobos xermanos se instalaron na península ibérica?

A organización territorial e política

Entre os séculos V e VII, o territorio que ocupara o Imperio romano de Occidente fragmentouse en diversos **reinos independentes**. Na Galia establecéronse os **francos**; en Hispania, os **suevos** e os **visigodos**; en Italia, os **ostrogodos** e máis tarde os **lombardos**; en Britania, os **anglos** e os **saxóns**... (5)

Cada reino estaba gobernado por un **rei**. Ao principio, este era elixido polos nobres; como consecuencia, moitos reis eran depostos e mesmo asasinados polos seus familiares, que querían alcanzar o poder. Co tempo, a monarquía fíxose hereditaria. Os reis contaban cun **consello** que os asesoraba nos temas de goberno e lles axudaba a impartir xustiza.

Nalgúns territorios, o poder militar estaba en mans dos **duques**, que adoitaban ser xefes dos pobos que someteran. (4) Nas cidades destacaban os **condes** e os **bispos**, os cales tiñan moito poder.

Os xermanos rexíanse por **leis non escritas** que se transmitían de forma oral de xeración en xeración.

5. OS REINOS XERMANOS A FINAIS DO SÉCULO V

A relación coa poboación romana

Os xermanos eran unha minoría respecto da poboación romana e non lles impuxeron o seu xeito de vida ás poboacións conquistadas. Inicialmente, os romanos e os xermanos mantiveron as súas propias leis, costumes e relixión. Pero pouco a pouco ambos os grupos fóronse mesturando:

- **Xurdiron novos idiomas.** Nos territorios que estiveran máis romanizados, estas linguas baseáronse principalmente no latín. Foi o caso dos reinos suevo, visigodo, franco, ostrogodo e lombardo. Estas linguas deron orixe ao galego, ao portugués, ao castelán, ao catalán, ao francés e ao italiano, entre outras.
- En cambio, nas zonas menos romanizadas, a influencia xermana foi maior, como sucedeu nas terras dominadas polos alamáns, os anglos e os saxóns. Aquelas linguas foron a base de idiomas como o inglés e o alemán.
- **Creáronse novos sistemas de leis para unificar a poboación.** Estas leis combinaban o dereito romano cos costumes xermanos. Co tempo, recompiláronse e puxéronse por escrito. Por exemplo, o rei visigodo Alarico reuniunas no *Breviario*.
- **Os xermanos abrazaron o catolicismo.** Ao principio, moitos xermanos continuaron coas súas relixións, pero algúns comezaron a practicar o **arianismo**, unha herexía do cristianismo que consideraba que Cristo non era Deus. Finalmente, a monarquía xermana dalgúns reinos acabou converténdose á relixión dos romanos, o catolicismo.

DESCUBRE

A cultura e a arte dos xermanos

Nos reinos xermanos, as cidades tiveron unha importancia moito menor ca no Imperio romano. A **arquitectura** foi por iso unha actividade pouco relevante. Aínda así, consérvanse algúns edificios, entre os que destacan a tumba (6) e o palacio de Teodorico, en Rávena (Italia).

A **ourivaría**, en cambio, foi a manifestación artística máis desenvolvida. Os xermanos fabricaron broches, fibelas ou fíbulas con materiais nobres, como o ouro ou a prata, e con incrustacións de pedras preciosas. (7)

7. Relicario. O cofre ten incrustadas pedras preciosas.

CLAVES PARA ESTUDAR

- Como se gobernaban os reinos xermanos?
- Enumera algúns aspectos que mostren como se mesturaron os romanos e os xermanos.

PENSA. Por que os xermanos adoptaron os costumes e as leis romanas en vez de impoñer as súas propias?

6. Tumba de Teodorico en Rávena (Italia). Os ostrogodos construírona cara ao ano 520.

3 **USA AS TIC.** Busca información sobre a tumba de Teodorico e descríbea: material, estrutura (plantas inferior e superior) e decoración exterior.

DESCUBRE

A vida cotiá nunha aldea xermana

Unha sociedade rural

As sociedades xermánicas eran de carácter rural. A maioría da poboación estaba formada por **campesiños** que se dedicaban ao pastoreo e á agricultura.

Os campesiños vivían nas **aldeas**, que estaban formadas por casas de madeira con teitumes fabricados con ramas e palla. As casas adoitaban ter preto unha horta e un pequeno cercado para gardar os animais. Algunhas aldeas estaban fortificadas para protexerse de posibles ataques.

A **terra** era a fonte principal de riqueza e a maior parte estaba en mans das principais familias.

Nesta época creáronse os primeiros **mosteiros**, edificios en que vivía unha comunidade de monxes. A vida cotiá do mosteiro desenvólíase seguindo unha **regra**, é dicir, un conxunto de obrigas que organizaba o día a día dos monxes. Os mosteiros tamén posuían vastos dominios porque recibían numerosas doazóns a cambio das oracións dos monxes.

O declive das cidades

As cidades perderon poboación. Tiveron menos importancia ca no mundo romano e convertéronse en centros administrativos ou sedes de bispados. A **actividade comercial decaeu** e limitouse aos mercados locais, en que se intercambiaban produtos do campo.

O gran comercio quedou en mans dos bizantinos, que lle proporcionaban certos produtos á nobreza xermana.

4 INTERPRETA A IMAXE.

- Enumera as actividades que se realizaban na aldea.
- Describe como eran por dentro as vivendas.
- Compara a aldea xermana cunha cidade romana. Explica as diferenzas que atopas entre a forma de vida dos romanos e a dos xermanos.

Mosteiro

Campos de cultivo

Ferreiro

Curral

Guerreiro

Horta

Mercado local

8. O REINO VISIGODO NO SÉCULO VI

5 INTERPRETA O MAPA.

- Que itinerario seguiron os visigodos ata instalarse en Toledo? De onde proviñan?
- Que territorios peninsulares conquistou Leovigildo? En que século?
- Que zonas controlaban os bizantinos a finais do século VI?
- Que zona da Península non dominaron os visigodos?

A formación e a evolución do reino

Debido á presión dos hunos, os visigodos entraron no Imperio romano a final do século IV.

No ano 409, os suevos, os alanos e os vándalos invadiron a península ibérica. Pouco despois, no ano 416, o emperador romano de Occidente asinou un pacto cos visigodos para que os expulsasen de Hispania. Estes obrigaron os vándalos e os alanos a trasladarse ao norte de África e acantoaron os suevos no territorio da actual Galicia. A cambio, recibiron terras no sueste da Galia, onde crearon o **reino visigodo**, con capital en **Tolosa**.

No ano 507 os francos venceron os visigodos e expulsáronos da Galia. Os visigodos establecéronse entón na península ibérica e fixaron a súa capital en **Toledo**. (8)

O reino visigodo alcanzou a súa plenitude durante a segunda metade do século VI e a primeira metade do século VII. Destacaron varios reis:

- **Leovigildo** (568-586) consolidou a autoridade real, conquistou o reino suevo e gañoulles terreo aos pobos do norte, vascóns e cántabros.
- O seu fillo **Recaredo** (586-601) converteuse ao catolicismo e impulsou a unidade relixiosa do reino.
- **Recesvinto** (649-672) unificou todas as leis do reino no chamado **Fuero Juzgo**.

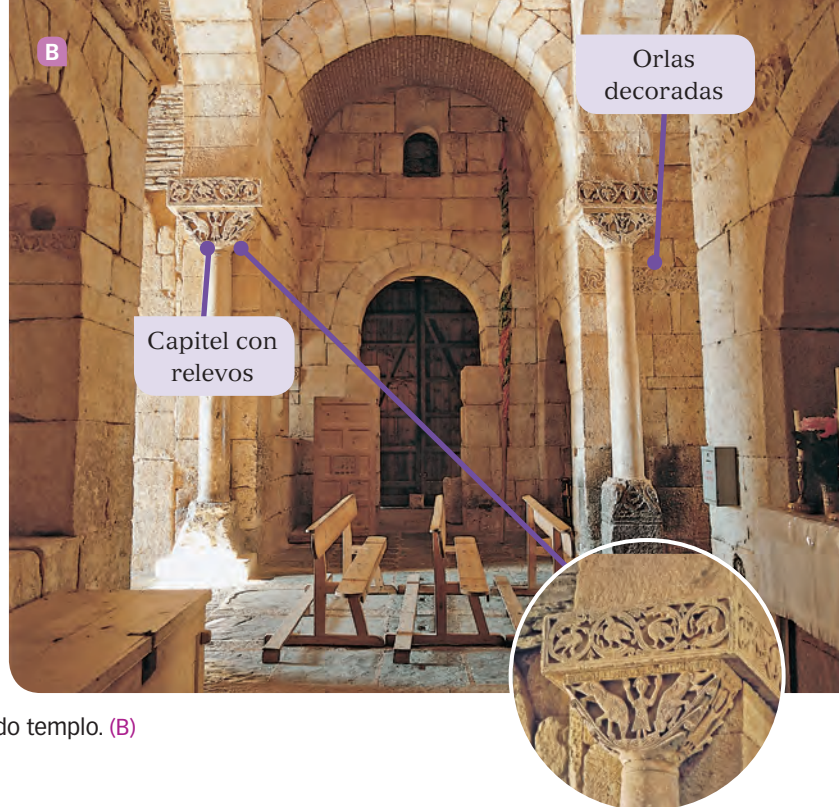
Na segunda metade do século VII, houbo intensos enfrontamentos entre o rei e os nobres. Isto facilitou a conquista musulmá do reino visigodo no ano 711.

A monarquía visigoda

Os visigodos tiñan unha **monarquía electiva**, o que explica as numerosas loitas que se producían polo poder. Frecuentemente, estas disputas desembocaban no asasinato dun rei para colocar outro no seu lugar.

O rei contaba coa axuda da **Aula Rexia**, que era un consello que administraba o palacio real, e coa dos **duques** e os **condes**, que gobernaban as provincias e as cidades.

As decisións relixiosas e políticas tomábanse nos **concilios**, nos que participaban o rei, a Aula Rexia e o clero.

9. Igrexa de San Pedro de la Nave (Zamora). Exterior. (A) Interior do templo. (B)

A organización social e a economía

Os visigodos que se estableceron na península ibérica non eran máis de cen mil, polo que estaban en grande minoría fronte aos cinco ou seis millóns de hispanorromanos. Esta desproporción entre uns e outros explica que os visigodos aceptasen a lingua, a cultura e a relixión da sociedade hispanorromana.

Os **nobres** e os **clérigos** ocupaban os cargos políticos e eran propietarios de gran parte das terras. Non obstante, a maioría da poboación eran campesiños de distinta condición: había **campesiños libres**, que posuían pequenas parcelas que explotaban para sustentarse, e tamén había **escravos**, que pertencían aos nobres ou á Igrexa e traballábanlles terras.

A principal actividade económica era a **agricultura**. As cidades despoboáronse pouco a pouco e as actividades artesanais experimentaron poucos cambios desde a época romana. Mantivéronse algunhas, como a elaboración de armas. O comercio tamén entrou en declive, polo que a moeda case desapareceu.

A cultura e a arte

A cultura e a arte estaban ligadas á Igrexa. Entre os grandes intelectuais visigodos destacaron **san Leandro**, arcebispo de Sevilla, e **santo Isidoro**, que escribiu as *Etimoloxías*, onde reuniu todo o saber da época.

Consérvanse poucos restos de arte visigoda. Construíron pequenas **igrexas** de pedra e de pouca altura, nas que usaron o **arco de ferradura** e grandes **bóvedas**. A escasa decoración concentrábase nos capiteis, decorados con esculturas. Sobresaen as igrexas de San Juan de Baños, en Palencia, Santa Comba de Bande, en Ourense e San Pedro de la Nave, en Zamora. (9) Os visigodos destacaron ademais na **ourivaría**, fabricando obxectos con pedras e metais preciosos, como xoias e coroas votivas. (10)

10. Fíbula visigoda. Este broche foi realizado no século VI.

CLAVES PARA ESTUDAR

- Cando e onde se creou o reino visigodo?
- Explica a organización política do reino visigodo.
- Describe a sociedade e a economía visigodas.

PENSA. Que significado ten actualmente o termo *concilio*?

SABER MÁIS

Cosroes I, o gran rival de Xustiniano

Durante os séculos III ao VII dominou Persia a **dinastía sasánida**, que mantivo numerosos enfrontamentos cos bizantinos. Entre os anos 531 e 579, estivo á fronte do Imperio sasánida Cosroes I. Estableceu co emperador Xustiniano unha «**paz perpetua**», que durou pouco tempo, pois a ameaza nas fronteiras foi constante.

O Imperio sasánida conquistou extensos territorios en Mesopotamia, Siria e Asia Menor e invadiu a India e Armenia. A mediados do século VII, os musulmáns conquistaron o Imperio persa.

A época de Xustiniano

O Imperio romano de Oriente resistiu as invasións xermanas e sobreviviu durante outros mil anos co nome de **Imperio bizantino**. A súa capital estableceuse en **Constantinopla**, anteriormente chamada Bizancio (actualmente, Istambul). A cidade estaba situada no estreito do Bósforo, á entrada do mar Negro.

O Imperio bizantino alcanzou o seu maior esplendor en tempos do emperador **Xustiniano**, (26) que gobernou xunto á súa esposa **Teodora** (27) entre os anos 527 e 565. (13)

Xustiniano tratou de reconstruír a unidade do antigo Imperio romano. (11) O seu exército, dirixido polos xenerais Belisario e Narsés, derrotou os vándalos no norte de África, os ostrogodos en Italia e os visigodos no sur de Hispania. (12)

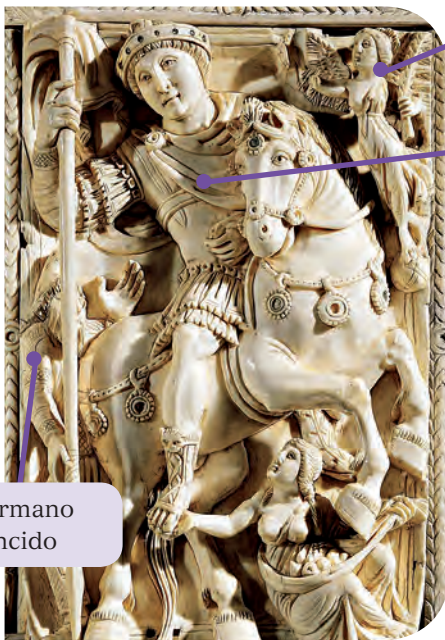
Durante esta etapa houbo unha **gran prosperidade económica**. O comercio polo Mediterráneo desenvolveuse e cuñáronse moedas de ouro, que se converteron no principal medio de pagamento en Europa durante moito tempo.

Foi tamén un período de **gran desenvolvemento cultural**. A cidade de Constantinopla embeleceuse e construíuse, entre outros edificios, a basílica de Santa Sofía.

Unha sólida organización

Unha das razóns que explican a longa duración do Imperio bizantino foi a súa sólida organización. Estaba gobernado polo emperador ou **basileus**, que, ademais de dirixir o Exército e a Administración, era tamén o xefe relixioso. Executaba as ordes por todo o Imperio a través dunha rede de **funcionarios** especializados. Ademais, un corpo de **diplomáticos** encargábase de manter as relacións con outros territorios, mentres que un poderoso **exército** defendía as fronteiras do Imperio.

Unhas mesmas leis, recollidas no **Código de Xustiniano**, estaban tamén vixentes en todo o Imperio.

Símbolo da vitoria

Emperador. Porta vestimenta militar.

Xermano vencido

11. Díptico de Barberini. Representa o emperador triunfante sobre os xermanos.

CLAVES PARA ESTUDAR

- Define: *basileus*, Código de Xustiniano.
- Que trazos mostran o esplendor do Imperio bizantino en tempos de Xustiniano?
- Quen conquistou o Imperio bizantino? En que ano?

PENSA. Favoreceu a situación xeográfica do Imperio bizantino o seu desenvolvemento comercial? Por que?

12. O TERRITORIO E A EXPANSIÓN DO IMPERIO BIZANTINO

13. A EVOLUCIÓN DO IMPERIO BIZANTINO

A longa decadencia

Os territorios conquistados polo emperador Xustiniano non se conservaron durante moito tempo.

- No século VI, os **lombardos** expulsaron os bizantinos do norte e centro da península itálica.
- Despois, no século VII, os **visigodos** expulsaron os bizantinos da península ibérica.
- Durante os séculos VII e VIII, os **musulmáns** conquistaron a costa mediterránea de África, Siria e Palestina.

Co tempo, gran parte do territorio bizantino foi pasando a mans dos turcos. A principios do século XV, o Imperio estaba reducido ao territorio da capital, Constantinopla. No ano 1453, tras un longo asedio, os **turcos** conquistárona e o Imperio bizantino desapareceu.

6 INTERPRETA O MAPA E A LIÑA DO TEMPO.

- Que territorios abarcou o Imperio bizantino na súa maior expansión?
- Que territorios conservaba no século XI? Cales cara a 1204?
- Cal foi o último territorio do Imperio?
- En que séculos viviu o seu maior esplendor o Imperio bizantino?

14. Igrexa bizantina de Santa Sofía de Tesalónica (Grecia). Foi declarada Patrimonio da Humanidade en 1988.

A sociedade bizantina

A sociedade bizantina tiña unha **estrutura piramidal**:

- Na cúspide estaba o **basileus**.
- Por debaixo do *basileus* situábanse o **patriarca de Constantinopla**, que era a máxima autoridade relixiosa, o **alto clero** e a **nobreza** palatina e militar. O clero e os nobres posuían grandes propiedades agrícolas.
- O seguinte grupo estaba formado polos **artesáns**, os **comerciantes**, os **soldados** e os **campesiños libres**.
- Na base da pirámide atopábanse os **servos** e os **escravos**, que cultivaban as terras da nobreza e o clero e realizaban labores domésticos.

A importancia das cidades

O Imperio bizantino herdou do Imperio romano a súa organización basicamente urbana. As cidades tiveron unha importancia moito maior ca nos reinos xermanos de Occidente e conservaron as súas funcións da etapa romana. Eran as **sedes dos bispados, do Goberno e do Exército**. Destacaron Constantinopla, Tesalónica, (14) Alexandría, Éfeso e Damasco.

As cidades eran tamén o **centro das actividades económicas**, pois concentraban os mercados e os obradoiros de artesáns. A artesanía especializouse en produtos de seda, esmaltes e tapices de gran calidade. Desde os centros urbanos organizábase ademais un intenso comercio exterior, que puxo en circulación gran cantidade de moedas bizantinas. O principal centro comercial foi Constantinopla, favorecida pola súa posición estratéxica no cruzamento das rutas comerciais entre Europa e Asia.

Un imperio ortodoxo

A Igrexa exerceu un papel importante na sociedade bizantina e foi motivo de disputas. Estas eran seguidas con grande interese pola poboación e chegaron a provocar graves disturbios. Por exemplo, no século VIII os emperadores prohibiron o culto ás imaxes relixiosas (**iconas**), (15) pero a presión dos monxes e as clases populares obrigou a derrogar a prohibición.

As diferenzas cada vez maiores levaron en 1054 ao **Cisma de Oriente**, é dicir, á separación definitiva entre a Igrexa católica romana, que recoñecía a autoridade do papa, e a **Igrexa bizantina ou ortodoxa**, que recoñecía a do patriarca de Constantinopla. Os monxes ortodoxos evangelizaron os pobos do leste de Europa.

15. Icona bizantina do século XII.

A cultura e a arte

O Imperio bizantino mantivo nun principio as formas de vida romanas, pero, tras o reinado de Xustiniano, foi adoptando elementos gregos. Así, o **grego** substituíu o latín e a Igrexa bizantina foise afastando da Igrexa de Roma.

A súa situación xeográfica e o desenvolvemento comercial permitiron que o Imperio bizantino recibise influencias de Europa occidental, o mundo islámico e Asia, e que transmitise estes coñecementos. Durante moitos anos foi o **centro cultural** do Mediterráneo.

Os bizantinos edificaron igrexas de **planta de cruz grega** cuberta cunha **cúpula**, como a basílica de Santa Sofía, en Constantinopla. Tamén destacan as igrexas de Santo Apolinario *in Classe* e San Vital, ambas en Rávena (Italia). O interior estaba ricamente decorado con **mosaicos (26 e 27)** e **iconas**.

CLAVES PARA ESTUDAR

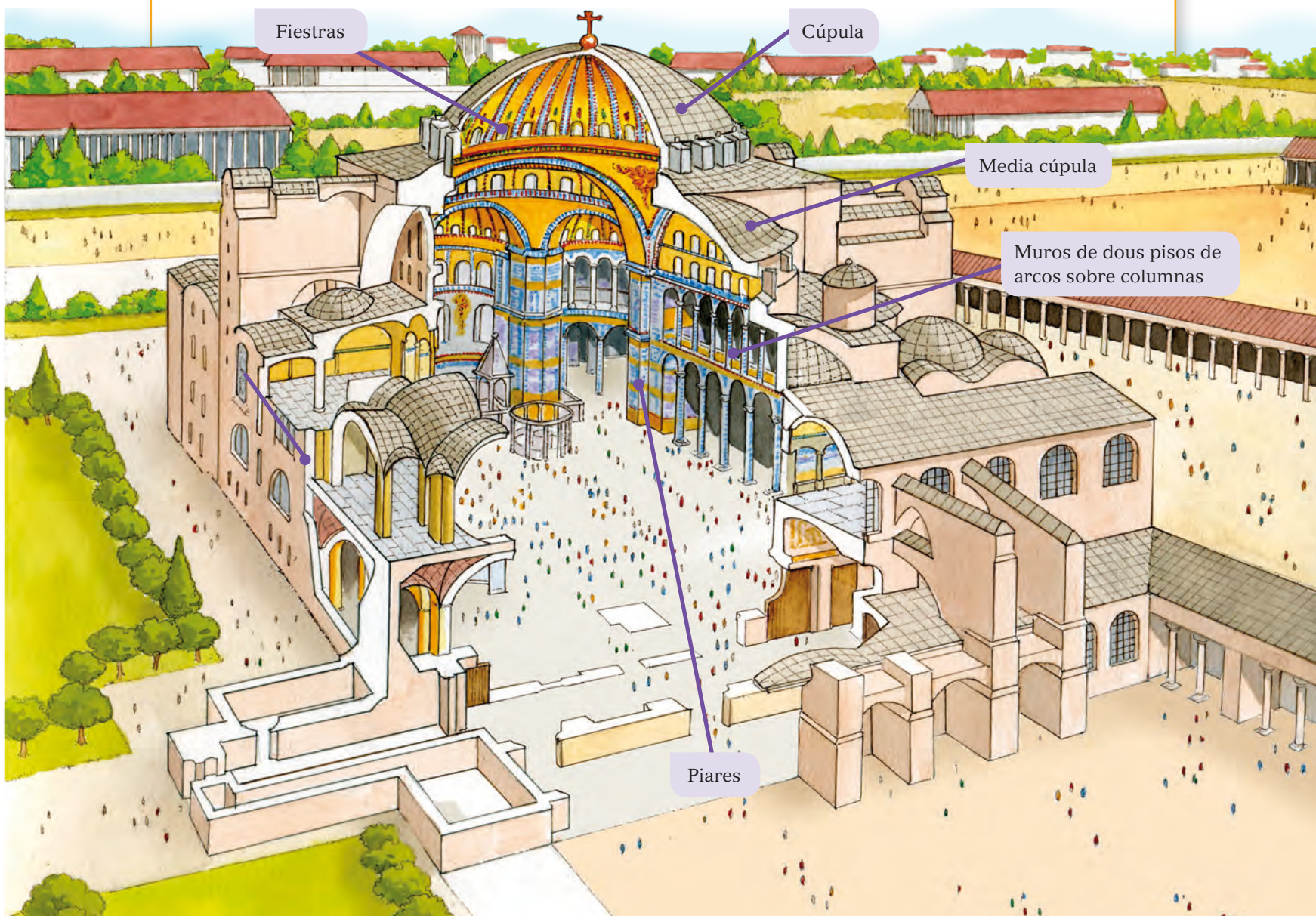
- Describe como se organizaba a sociedade bizantina.
- Que foi o Cisma de Oriente?
- Explica como eran a cultura e a arte bizantinas.

PENSA. En que países europeos é hoxe maioritaria a relixión ortodoxa? A que se debe?

SABER MÁIS

Santa Sofía de Constantinopla

Construída por Xustiniano, foi o símbolo da cristiandade ortodoxa ata que os turcos a converteron en mesquita. O edificio, coroado por unha magnífica cúpula, impresionaba polo seu tamaño e a súa altura.

SABER MÁIS

A cidade santa da Meca

16. A Kaaba, na Meca.

Na gran mesquita da Meca atópase o santuario da **Kaaba**, o lugar de peregrinación máis importante do mundo islámico. Segundo a lenda, foi construído polos profetas Abraham e Ismael. Alberga a **Pedra Negra**, que se considera un anaco do paraíso caído á Terra. Na actualidade é visitada por millóns de peregrinos cada ano.

O berce do islam

O islam naceu no século VII na península arábica, unha rexión árida e desértica situada entre o mar Vermello, o golfo Pérsico e o mar Mediterráneo. (17) A península estaba habitada por pobos nómades de pastores, organizados en tribos enfrontadas entre si, sen un poder político que as unise. A maioría dos árabes era politeísta e consideraba A Meca como a súa cidade sagrada. (16)

Xunto ao mar Vermello, a menor dureza do clima permitía practicar a agricultura. Nesta zona atopábanse as cidades de **Medina** e **A Meca**, importantes centros comerciais grazas a que por elas pasaban as rutas de caravanas que transportaban especias, sedas e outros artigos de luxo de Oriente.

Na Meca vivía **Mahoma**, un comerciante de familia acomodada que aos corenta anos comezou a predicar unha nova relixión, o **islam**. Defendía a existencia dun único deus, chamado **Alá**. A súa mensaxe foi combatida polos ricos comerciantes da Meca, que vían nela unha ameaza para a orde social. No ano 622, Mahoma fuxiu a Medina. Esta data recibe o nome de **hégira** e marca o inicio do calendario musulmán.

En Medina, Mahoma recrutou un exército, e oito anos despois conquistou A Meca. Desde aí expandiu o islam por Arabia. Á súa morte, no ano 632, o islam estendérase polo oeste da península arábica.

17. A PENÍNSULA ARÁBIGA EN TEMPOS DO NACEMENTO DE MAHOMA

7 INTERPRETA O MAPA.

- Que imperios se localizaban ao norte, ao oeste e ao leste da península arábica?
- Que dirección seguían as principais rutas comerciais que atravesaban a península?
- Que papel desempeñaban A Meca e Medina nesas rutas?

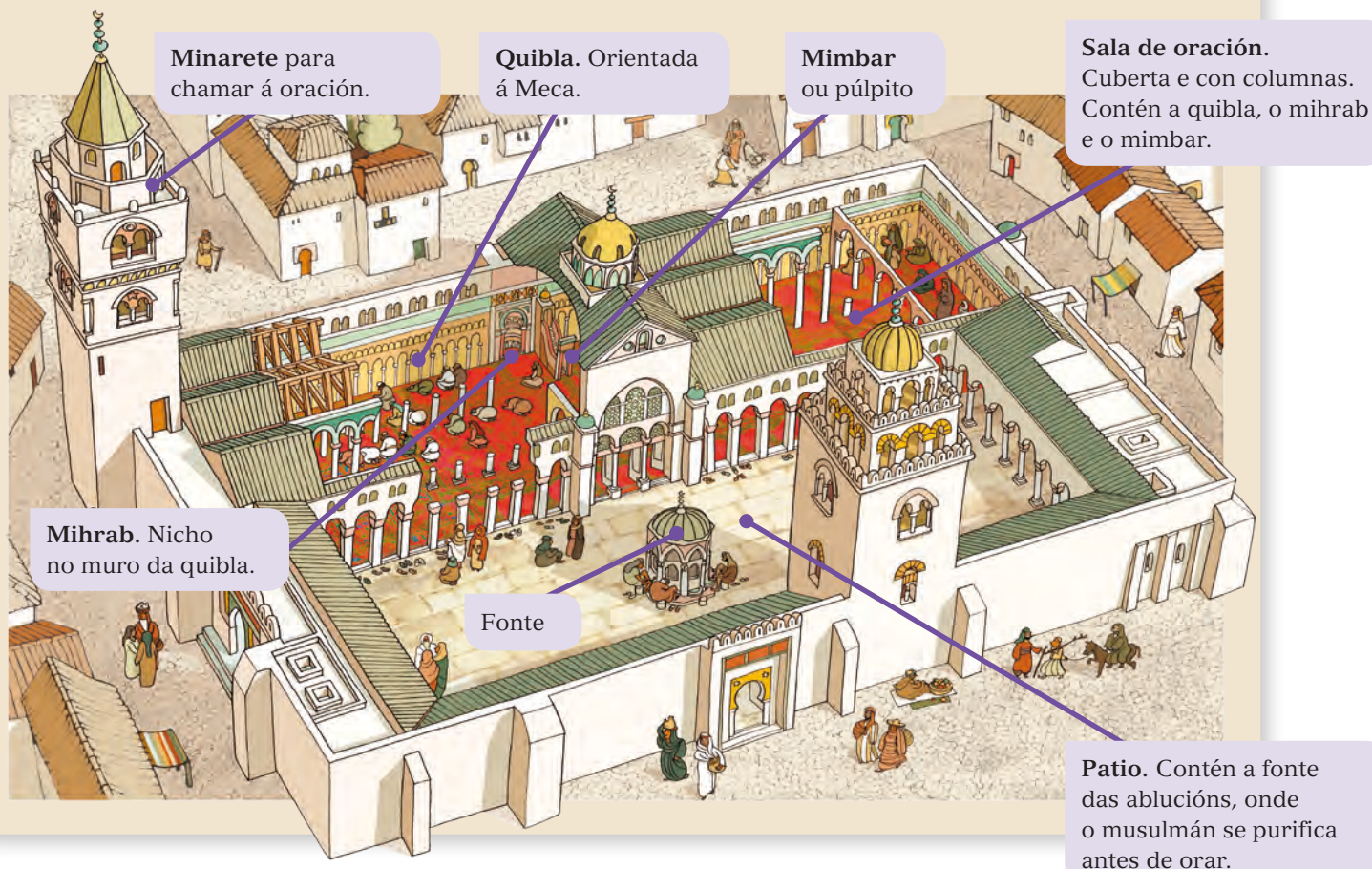

DESCUBRE

A mesquita, lugar de oración

Ademais de lugar de reunión para a oración, a mesquita empregábase tamén como escola e espazo en que se difundían as noticias importantes ou se proclamaban os nomeamentos políticos.

Todas as mesquitas teñen forma cúbica, que lembra a Kaaba, e a mesma estrutura, inspirada na casa de Mahoma en Medina.

8 USA AS TIC. Busca información sobre a mesquita de Alí, en Najaf (Iraq).

- Por que é importante para os musulmáns?
- A mesquita de Alí segue a estrutura da mesquita do debuxo?

Os fundamentos da relixión islámica

As predicacións de Mahoma recolléronse no **Corán**, o libro sagrado dos musulmáns. Nel descríbense as cinco obrigas fundamentais que debe cumprir todo musulmán.

- A **profesión de fe**, pola que todo musulmán testemuña que «non hai máis deus ca Alá e Mahoma é o seu profeta».
- A **oración** cinco veces ao día. O venres practícase na **mesquita** a oración colectiva baixo a dirección do imán.
- A **peregrinación** á Meca polo menos unha vez na vida.
- O **xaxún** durante o mes de ramadán.
- A **esmola** para axudar aos pobres.

O **Corán** recolle tamén normas para a vida cotiá; por exemplo, permite a poligamia e prohibe comer carne de porco, beber viño e participar en xogos de azar.

CLAVES PARA ESTUDAR

- Define: islam, hénira, Corán, mesquita.
- Onde e cando xurdiu o islam?
- Quen foi Mahoma?
- Enumera os preceptos do islam.

PENSA. Significan o mesmo as palabras *árabe* e *musulmán*?

18. Guerreiro musulmán.

19. Palacio de Qusair Amra (Xordania). Foi construído no século VIII polo califa omeia Ualid I.

20. Mercadores en Bagdad.

Ao longo da Idade Media, os musulmáns crearon un grande imperio que atravesou diferentes etapas: o califato ortodoxo, o califato omeia e o califato abasida. (22)

O califato ortodoxo (632-661)

Tras a morte de Mahoma no ano 632, os exércitos musulmáns expandiron o islam a través da **xihad** ou guerra santa.

Nos primeiros tempos, o Imperio islámico estivo gobernado desde **Medina** por parentes de Mahoma. Accederon ao poder por elección e adoptaron o título de **califa**, o xefe político e relixioso de todos os musulmáns. Os tres primeiros califas foron proclamados case unanimemente, pero os problemas internos xurdiron á hora de elixir o cuarto, chamado Alí. No ano 661, Alí foi asasinado e tomou o poder a familia Omeia.

Durante o califato ortodoxo, o islam controlou toda a península arábiga, Persia e Exipto, e xurdiron os primeiros enfrontamentos co Imperio bizantino.

O califato omeia (661-750)

Os Omeia fixeron hereditario o título de califa, trasladaron a capital do Imperio de Medina a **Damasco** e organizaron o territorio en **emiratos** ou provincias. (19)

Nesta etapa produciuse a **máxima expansión** do Imperio islámico: os exércitos musulmáns conquistaron extensos territorios desde Persia ata a península ibérica. (21) O avance por Europa foi freado polos francos no ano 732.

No ano 750, produciuse unha rebelión, dirixida por Abul Abbas, que acabou co período omeia tras seren asasinados todos os membros desta familia, coa excepción do príncipe Abderramán, que fuxiu á península ibérica.

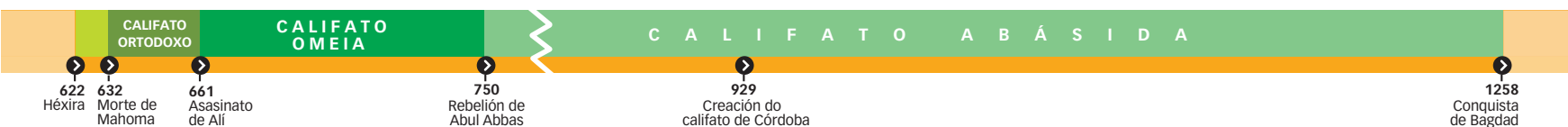
O califato abasida (750-1258)

A partir do ano 750, o poder recaeu na familia dos Abasidas, que trasladou a capital a **Bagdad**. Durante esta etapa multiplicáronse as loitas polo poder e o Imperio comezou a desintegrarse. Os Abasidas perderon o control sobre moitos territorios, como o caso de al-Ándalus, na península ibérica. Mentres tanto, medraba a forza dos **turcos**, un pobo musulmán procedente das estepas de Asia, que afianzou o seu poder a partir do século XIII.

Durante o período abasida, as cidades creceron e Bagdad converteuse nun importante centro comercial. (20) En 1258, o exército mongol saqueou a cidade e matou o último califa abasida.

21. EXPANSIÓN DO ISLAM DURANTE A IDADE MEDIA

22. ETAPAS DA HISTORIA DO ISLAM NA IDADE MEDIA

A organización política

A máxima autoridade no Imperio islámico era o **califa**, que exercía o poder político e relixioso, dirixía o Exército, elaboraba as leis e era o xuíz supremo. Era asistido por diversos funcionarios:

- Os **visires** eran os conselleiros ou ministros.
- Os **cadís** encargábanse de aplicar a xustiza segundo as leis do Corán. Tamén lles ensinaban aos fieis as doutrinas do Corán.
- Nas provincias gobernaban os **valís**.

O **emir** era un príncipe ou nobre, a miúdo familiar do califa, que exercía de valí dunha provincia e tiña, ademais, poder militar.

O califa contaba tamén cun **potente exército**, no cal tiña gran peso a cabalaría. (18)

9 INTERPRETA O MAPA E A LIÑA DO TEMPO.

- Por que territorios se estendía o islam á morte de Mahoma? Ata onde chegou en tempos do califato omeia?
- Cal foi o califato que máis se prolongou no tempo? Cantos anos durou?

CLAVES PARA ESTUDAR

- Define: xihad, califa, visir, emir, cadí, valí.
- Enumera as etapas da expansión do islam.
- Quen auxiliaba o califa no goberno?

PENSA. Existen na actualidade califas?

DESCUBRE

A vida cotiá no Imperio islámico

Aínda que a maioría da poboación vivía no campo, as cidades, como Bagdad, Córdoba, Damasco e O Cairo, eran o centro da vida política, económica, relixiosa e cultural.

As **cidades** islámicas estaban protexidas por unha **muralla**. Organizábanse arredor da **medina** ou cidade vella, en que se situaban os edificios principais, como a **mesquita maior** ou **aljama**. A medina era un labirinto formado por rúas estreitas e irregulares e pequenas prazas.

No **zoco** ou mercado, os comerciantes vendían materias primas que compraban no campo e luxosos produtos (marfil africano, alfombras persas, sedas, especias...) que traían de terras remotas. Gardaban as mercadorías en **alhóndiga** ou almacéns.

A vida política centralizábase no **alcázar**, un recinto fortificado construído na parte máis alta da cidade. Nel vivían as autoridades e os funcionarios.

Os homes e as mulleres acudían por separado ao **hamman** ou baños públicos, onde tomaban baños de auga quente e recibían os servizos de masaxistas e peiteadores.

Arredor da medina distribuíanse os **arrabaldes** ou barrios populares. Neles estaban os obradoiros dos artesáns, especializados no traballo do coiro, os metais, a cerámica e os tecidos.

As **casas**, en xeral pequenas, tiñan dous pisos. Na planta baixa recibíanse as visitas, mentres que o piso superior se destinaba aos cuartos privados.

Fóra da cidade, onde a presenza de auga facía posible a agricultura, había **alquerías** ou casas de campo en que se cultivaban cereais, froitas, verduras, oliveiras e palmeiras. A maioría das terras estaban en mans de grandes propietarios e eran traballadas por escravos. Os musulmáns expandiron algúns cultivos, como o arroz, o azafrán e a laranxa, e introduciron **sistemas de rega**.

Nos desertos vivían pastores nómades que criaban ovellas, cabras e camelos.

10 INTERPRETA A IMAXE.

- Enumera os principais edificios e indica que finalidade tiña cada un.
- Describe como eran as cidades musulmás.

Alcázar

Mesquita

Baños

Zoco

Muralla

Vivenda

SABER MÁIS

O árabe, lingua do islam

A expansión do islam puxo en contacto persoas con linguas, formas de vida e crenzas distintas. O árabe impúxose como vehículo de comunicación. A isto contribuíu a súa condición de **lingua da revelación**, na cal estaba escrito o Corán e na que se celebraban os ritos relixiosos.

O árabe era tamén a lingua en que se redactaban os documentos públicos e en que escribían os mellores poetas e filósofos do mundo islámico.

Unha sociedade heteroxénea

A sociedade islámica era desigual: convivían persoas de distintas relixións (musulmáns, xudeus e cristiáns) e etnias (bérberes, árabes, eslavos...). Non obstante, por riba das diferenzas, existía unha división social baseada en criterios económicos.

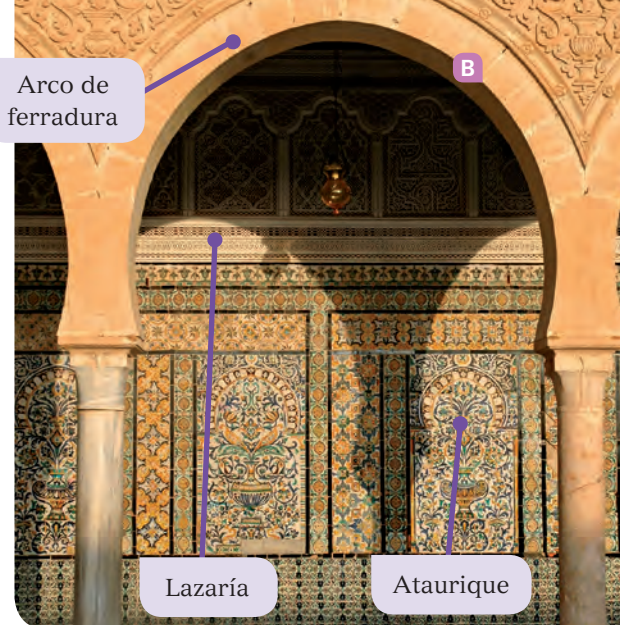
- A **aristocracia**, formada sobre todo por árabes, estaba integrada polos grandes propietarios e as familias relacionadas cos gobernantes. Tiña o poder político e económico.
- Por debaixo da aristocracia encontrábase o **grupo de notables**: comerciantes, artesáns e pequenos propietarios rurais. Non interviñan na vida política, pero dispoñían dun bo nivel económico.
- Os campesiños sen terras, os artesáns sen obradoiro propio, os vendedores ambulantes e os criados constituían a **maior parte da poboación**. As súas condicións de vida eran precarias.

As **mulleres** estaban sometidas á autoridade do pai primeiro e do marido despois. O Corán permitíalle a cada home ter ata catro esposas, ás que debía tratar por igual. A educación reservábase para os fillos homes.

O desenvolvemento cultural

Na Idade Media, os musulmáns destacaron en diferentes campos.

CAMPO	AVANCES DESTACADOS
Astronomía	• Elaboraron amplos catálogos de astros.
Matemáticas	• Difundiron o uso do 0. • Inventaron a álgebra. • Perfeccionaron a aritmética e a trigonometría.
Medicina	• Desenvolveron avanzadas técnicas de cirurxía e anestesia, que coñecemos grazas ás obras de médicos como Avicena e Averroes. • Mostraron gran preocupación pola prevención de enfermidades e introduciron normas hixiénicas pouco habituais daquela, como a limpeza dos dentes.
Química	• Realizaron diversos achados; por exemplo, o descubrimento do ácido sulfúrico e o ácido nítrico. • Obtiveron os primeiros métodos de destilación.
Agricultura	• Estenderon sistemas de rega baseados en canles. • Introduciron máquinas, como a nora e o muíño de auga.
Literatura	• Traduciron as obras dos filósofos gregos e romanos, que puideron así difundirse por Occidente. • Escribiron importantes libros de viaxes, de xeografía, de historia e de poesía. • Destacaron na escritura de contos curtos, como os de <i>As mil e unha noites</i>, con relatos procedentes de diferentes países e distintas épocas. • Crearon grandes bibliotecas, como as de Bagdad, Córdoba e O Cairo, en que se almacenou todo o saber da época.

23. Sala de oración da Gran Mesquita Omeia de Damasco (Siria). (A) Gran Mesquita de Kairuán (Tunisia). (B) Mirhab da mesquita de Córdoba (España). (C)

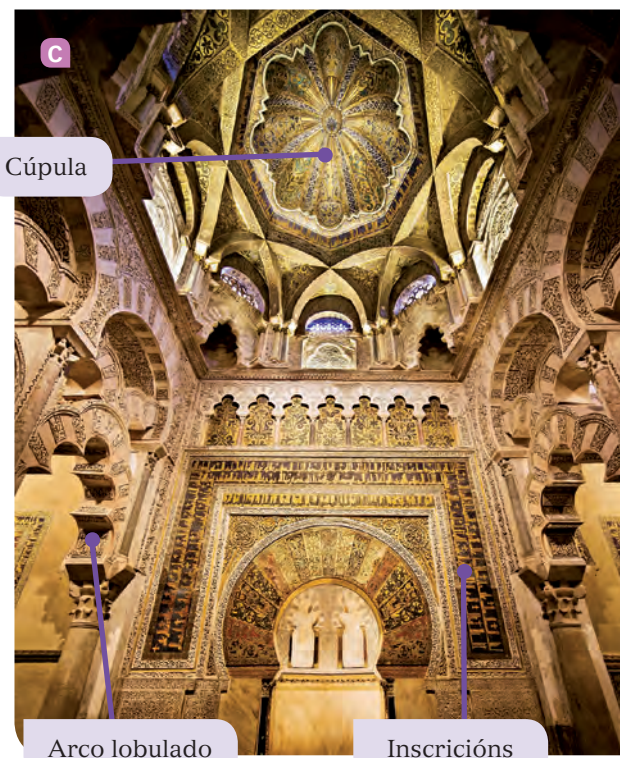
A arte islámica

A arte islámica sintetizou e fundiu os principais trazos da arte dos pobos que conquistaron, creando un **estilo artístico propio**.

A **arquitectura** é a manifestación artística máis abundante. Emprega **materiais pobres**, como ladrillo, xeso, madeira..., e utiliza columnas, piares e unha gran **variedade de arcos** (de ferradura, de medio punto, apuntado, polilobulado...). Para cubrir os edificios empregáronse **teitumes planos** de madeira e **bóvedas** de diferentes tipos. (23)

A decoración era moi creativa. Utilizábanse xeso, cerámica de cores e pintura para decorar os edificios con motivos xeométricos (**lazaría**), vexetais (**ataurique**) e **inscricións**. (23) Tamén se valían de celosías, vidreiras e reflexos nos azulexos para crear xogos de luz e sombra. Ademais, a auga era un elemento estético: xogábase co seu son, a súa capacidade para refrescar o ambiente e reflectir outros elementos, e coa súa simboloxía.

As chamadas **artes menores**, como a cerámica, o vidro esmaltado, o marfil, o coiro, o bronce ou a madeira, alcanzaron un importante desenvolvemento.

CLAVES PARA ESTUDAR

- Que grupos se diferenciaban na sociedade islámica?
- Cal era o papel da muller na sociedade islámica medieval?
- Cita algúns dos campos en que destacaron os musulmáns e pon exemplos.
- Enumera as características da arquitectura islámica.

PENSA. Coñeces algunha construción española de estilo islámico? Onde se atopa?

11 USA AS TIC.

- Busca información e explica o que son as muselinas, os damasquinados e os cordobáns.
- De onde proveñen os seus nomes? Explica.

ACTIVIDADES FINAIS

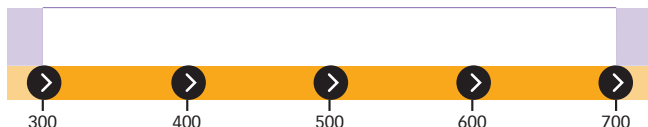

12 RESUME O ESENCIAL. Copia e completa a táboa. Despois, realiza unha táboa similar sobre os visigodos.

	REINOS XERMANOS	IMPERIO BIZANTINO	IMPERIO ISLÁMICO
Territorio	...	...	...
Etapas da súa historia	Cada reino tivo a súa propia evolución.	...	...
Organización política	...	...	...
Grupos sociais	...	...	...
Cultura e arte	...	...	...

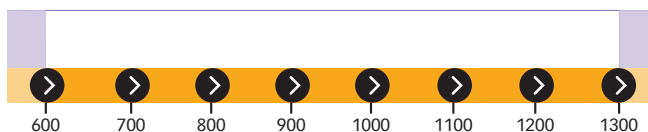
O tempo

13 Indica a data destes acontecementos, ordénalos cronoloxicamente e sitúalos nunha liña do tempo.

- Destitución de Rómulo Augústulo
- Inicio do califato omeia
- Expulsión dos visigodos da Galia
- Fuxida de Mahoma a Medina
- Comezo do reinado de Xustiniano
- División do Imperio romano

14 Enumera as etapas da historia do Imperio islámico, indica as datas de comezo e final de cada unha e represéntaa nunha liña do tempo.

O territorio

15 Sinala por que territorios se estendeu o islam en cada etapa mencionada na actividade anterior.

16 Indica que pobos xermanos se instalaron nestas zonas:

- Na península ibérica
- No norte de África
- Na península itálica

17 Compara o mapa da expansión do Imperio bizantino co da expansión do islam. Que territorios bizantinos conquistaron os musulmáns?

18 Explica a diferenza entre estes termos:

- *Basileus* e califa
- Duque e conde
- Visir e cadí
- Lazaría e ataurique
- Aula Rexia e concilio
- Medina e arrabalde
- Hunos e visigodos

Os protagonistas

19 Describe brevemente o protagonismo histórico destes personaxes:

- Xustiniano
- Teodosio
- Mahoma
- Recesvinto

Causas e consecuencias

20 Explica as consecuencias que derivaron destes feitos:

- Cisma de Oriente
- División do Imperio romano
- Rebelión de Abul Abbas

A sociedade e a economía

21 Responde.

- Parecíanse as cidades bizantinas e as cidades islámicas? Explica.
- E a economía dos reinos xermanos á do Imperio bizantino? Xustifica a resposta.

A cultura e a arte

22 A que civilización pertence esta construción?

Indica a que elemento corresponde cada letra e enumera as características propias desta arquitectura.

COMPROMETIDOS

O legado dos primeiros séculos medievais

Os xermanos deixáronnos unha importante herdanza:

- **Novos idiomas.** Por exemplo, o inglés, o alemán, o sueco, o danés, o islandés...

O Imperio bizantino tamén transmitiu un amplo legado:

- **As leis.** O Código de Xustiniano foi a base das compilacións de leis posteriores en Europa e tivo grande influencia na formación do dereito moderno.
- **A relixión ortodoxa.** Na actualidade practícase maioritariamente en países como Rusia, Grecia, Bulgaria...
- **O alfabeto cirílico.** É unha adaptación do alfabeto grego e úsase hoxe en día nalgúns países de Europa oriental.

Do Imperio islámico recibimos unha rica herdanza:

- **O islam.** A relixión islámica practícase nos nosos días millóns de persoas distribuídas por distintos países.
- **A numeración arábiga e o cero.** Actualmente utilízanse en todo o mundo.
- **Innovacións e avances científicos.** Por exemplo, a difusión do compás, o papel, a pólvora e sistemas de rega, o desenvolvemento da trigonometría e a álgebra, etc.

23 A lingua.

- Busca información sobre as palabras *guerra*, *helmo* e *tregua* e indaga como se din en inglés e en alemán.
- Investiga e enumera algunhas linguas actuais que utilizan o alfabeto cirílico.

24. Escritura cirílica en San Petersburgo, en Rusia.

24 EDUCACIÓN CÍVICA. Novas relixións.

- Cres que a doutrina relixiosa islámica e a cristiá se parecen ou son radicalmente distintas? Explica a resposta.
- Investiga cal é a relixión maioritaria nestes países: Rusia, Bielorrusia, Bulgaria, Romanía, Grecia e Macedonia. A que pensas que se debe?

25 As innovacións e os avances científicos.

- Que innovacións estendidas polos musulmáns pensas que seguen a ter relevancia nos nosos días?

25. Astrolabio.

APLICA UNHA TÉCNICA. Interpretar os mosaicos de San Vital de Rávena

Os mosaicos de Xustiniano e Teodora forman parte da rica e refinada decoración da igrexa de San Vital de Rávena, en Italia. Trátase dunha das construcións máis importantes da arte bizantina.

26. Mosaico de Xustiniano.

Para analizar os mosaicos de Xustiniano e Teodora da igrexa de San Vital de Rávena podes ter en conta estes aspectos:

- **Os personaxes que aparecen.** Identifica quen está representado e a función que cada un exercía no Imperio bizantino.
- **A disposición dos personaxes.** Ten en conta quen ocupa o centro en cada mosaico e que personaxes se distribúen a un e outro lado.
- **Os vestidos.** Fíxate en como van vestidos e nos obxectos que porta cada un.
- **Os símbolos.** Analiza e interpreta os símbolos que aparecen nestes mosaicos e relaciónaos co que aprendiches sobre o Imperio bizantino.

Personaxes

1. **Xustiniano.** Leva unha coroa e unha auréola de santidad. Porta unha ofrenda de ouro.
2. **Belisario.** Era un dos xenerais máis importantes de Xustiniano. Conquistou Rávena. Viste unha toga suxeita cunha fíbula ao ombro.
3. **Xuliano.** Este banqueiro financiou a construción da igrexa de San Vital. Viste con toga.
4. **Maximiano.** Era o arcebispo de Rávena. Ataviado cunha casula, leva unha cruz na man dereita.
5. **Dignitarios eclesiásticos.** Portan un incensario e un misal, respectivamente.
6. **Garda persoal do emperador.** Levan un escudo decorado co crismón e unha lanza.
7. **Funcionario.** Viste unha toga.

27. Mosaico de Teodora.

Personaxes

1. **Teodora.** A emperatriz ocupa o centro da composición, situada baixo un arco con fornela. Vestida cun rico manto, leva unha coroa de perlas e unha auréola de santidad. Porta un cáliz nas mans.
2. **Dignitarios do goberno.** Ataviados con togas suxeitas ao ombro, preceden a emperatriz.
3. **Antonia.** Era a muller do xeneral Belisario. Vai vestida con luxosos tecidos.
4. **Xoana.** Era a filla de Belisario e Antonia. Leva exquisitas vestimentas e ricas xoias.
5. **Doncelas da emperatriz.** Cerran o cortexo.

26 Os personaxes.

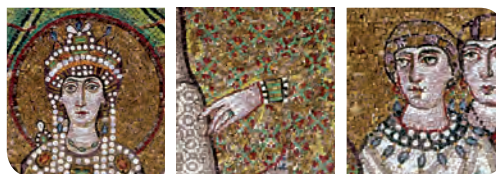
- Quen son os que están representados no mosaico de Xustiniano?
- Que función desempeñaba cada un no Imperio bizantino?
- Cales aparecen no mosaico de Teodora?

27 Os vestidos.

- Como vai vestido o emperador? Viste igual ca os altos funcionarios?
- Como é a indumentaria do arcebispo e dos dignitarios eclesiásticos? Que elementos porta cada un?
- En que se diferencia a vestimenta de Teodora da do resto de mulleres que a acompañan?

28 Os símbolos.

- Que representan a coroa e a auréola que levan Xustiniano e Teodora? Teñen algunha relación co carácter do *basileus*?
- Fíxate nas xoias. Que información podes obter delas?

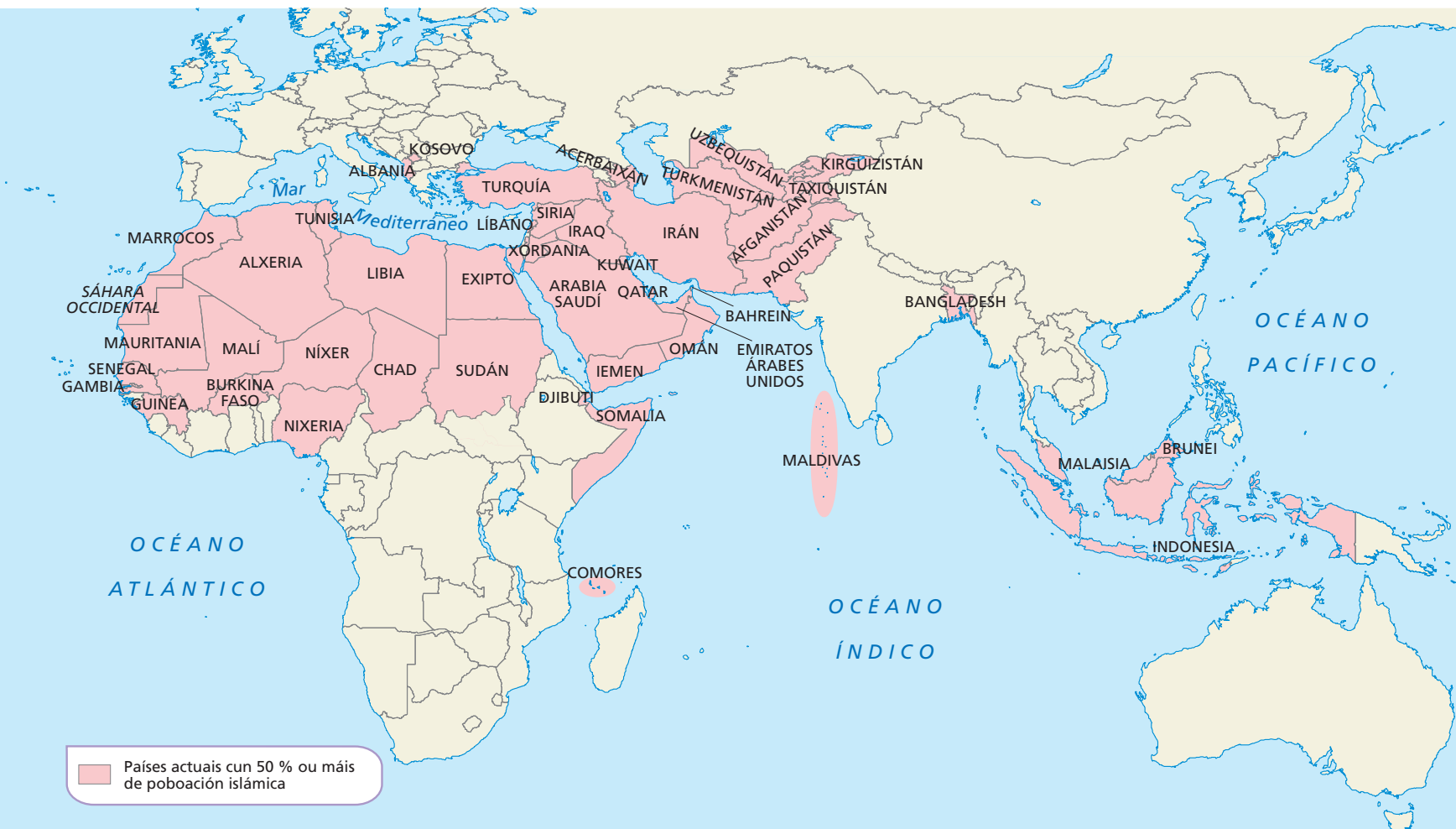

29 A disposición dos personaxes.

- Por que Xustiniano e Teodora ocupan o centro da composición?
- Que personaxes se situaron máis preto do emperador?

Pertencer a unha relixión é un acto persoal, pero a evolución das relixións é un feito colectivo que adoita ir ligado a uns acontecementos políticos.

Actualmente, o islam conta con máis de 1.200 millóns de fieis, repartidos principalmente pola metade norte de África, o suroeste de Asia, Indonesia, Bangladesh e algunhas rexións de Europa, como Albania.

28. PAÍSES CON MAIORÍA DE POBOACIÓN ISLÁMICA NA ACTUALIDADE

30 Compara este mapa co da expansión do islam na Idade Media.

- Onde se orixinou o islam? Esa rexión é na actualidade islámica?
- Por que zonas se expandiu o islam na Idade Media? Eses territorios seguen sendo de maioría islámica actualmente?
- Cando alcanzou maior extensión a relixión islámica, na época medieval ou na actualidade?
- Na Idade Media, había un único Estado islámico ou existían varios?
- Sucede o mesmo na actualidade?

- En que rexións de África a maioría da poboación practica hoxe o islam? E de Europa?
- Que rexións son de maioría islámica nos nosos días pero non o eran en tempos medievais?

31 Valora.

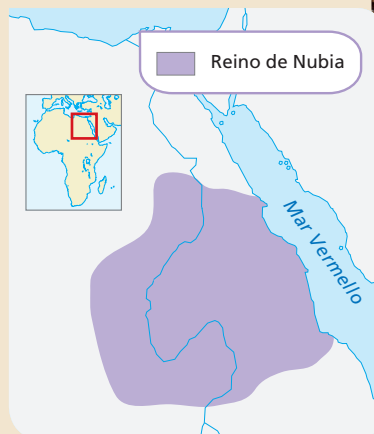
- Que razóns explican o avance do islam na Idade Media?
- Por que pensas que, en xeral, en Europa non hai unha maioría islámica?
- E en América?
- Atopas algunha relación entre a extensión do islam nos nosos días e a historia do islam medieval?

Unha reportaxe de culturas non europeas na Idade Media

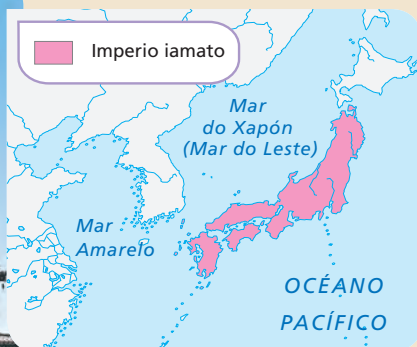
Desde principios do século VII, o espazo que ocupara o Imperio romano dividiuse en tres civilizacións: os reinos xermanos, o Imperio bizantino e o islam. Máis alá dos territorios polos que estas se expandiron desenvóléronse tamén outras civilizacións e imperios, como o Imperio ianato, o Imperio gupta, o reino de Nubia ou o Imperio sasánida, entre outros.

29. Imperio gupta.

31. Reino de Nubia.

30. Imperio ianato.

32. Imperio sasánida.

32 USA AS TIC. Dividídevos en catro grupos. Cada grupo elixirá un dos imperios ou civilizacións propostos e investigará sobre el.

- Territorio polo que se estendeu.
- Evolución entre os séculos V e XI, aproximadamente.
- Sociedade, cultura e arte.

33 Realizade unha reportaxe que incorpore os seguintes elementos. Despois, expoñédeas na clase.

- Diferentes aspectos que queirades resaltar para dar a coñecer o imperio ou civilización elixido.
- Unha cronoloxía comparada coas do Imperio bizantino, os reinos xermanos e o islam.
- Un mapa de localización e fotografías ou debuxos que ilustren o texto.

RECOMENDÁMOSCHE

Libros:

Robert GRAVES, *O conde Belisario*, 1938.
Noah GORDON, *O médico*, 1986.

Unha páxina web:

Visita virtual da igrexa de Santa Sofía
(www.360tr.com/34_istanbul/ayasofya/english/).